

PRATS DE LLUÇANÈS I GURB: LES FOSSES COMUNES DE LA GUERRA CIVIL EXHUMADES COM A PROVA PILOT PER PART DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA¹

QUERALT SOLÉ
Universitat de Barcelona

*Prats de Lluçanès and Gurb: the common graves of the Civil War
exhumed as a pilot test by the Generalitat de Catalunya*

Des de l'any 2002 a Catalunya ha existit demanda social per la localització de persones desaparegudes durant la Guerra Civil, a vegades encara avui en dia soterrades en fosses comunes que s'han mantingut fins a l'actualitat. La Generalitat de Catalunya, en voler legislar respecte a l'actuació en aquestes fosses, va portar a terme dues exhumacions a Osona que havien de servir de prova pilot per a l'elaboració d'una llei reguladora posterior. El present article exposa i analitza com s'esdevingueren les dues exhumacions i quins foren els resultats de cadascuna.

Paraules clau: Fossa comuna, exhumació, Guerra Civil, soldats, memòria, violència.

Since 2002 there has been a social demand in Catalonia to find missing people during the civil war, sometimes even these days buried in common graves which have been kept to the present. The Government of Catalonia, wanting to legislate the activity in those common graves, carried out two exhumations in Osona that were used as a pilot to draw up a subsequent regulatory law. This article explains and analyse how these two exhumations happened, as well as the results of each of them.

Keywords: Communal grave, exhumation, civil war, soldiers, report, violence.

L'any 2004 la Generalitat de Catalunya va obrir la primera fossa comuna de la Guerra Civil al Principat. Era la primera que s'exhumava en període democràtic, però no era la primera exhumació de la Guerra Civil que es practicava: durant el conflicte la mateixa Generalitat havia efectuat exhumacions per aclarir els crims comesos a la pròpia rereguarda; amb la victòria franquista el règim havia estat exhumant aquestes mateixes fosses per recuperar les restes de les víctimes i per utilitzar-les políticament, i, a la dècada de 1960, també havia exhumat desenes de fosses de soldats que van ser traslladades al Valle de los Caídos. La fossa oberta el 2004, doncs, era la primera que s'exhumava en període democràtic, però es pot afirmar que des de la mateixa guerra hi havia hagut una continuïtat en les obertures de fosses comunes causades pel conflicte.

1. Aquest article s'ha realitzat en el si del projecte d'investigació: *El franquismo en Cataluña: institucionalización del Régimen y organización de la oposición (1938-1979)* (2), subvencionat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, HAR2009-10979, i vinculat al Grup de Recerca Consolidat de la Generalitat de Catalunya «Grup de recerca i anàlisi del món actual (GRANMA)», GCR 2009-2013; i en el si del projecte *Las políticas de la memoria en la España contemporánea: análisis del impacto de las exhumaciones de la Guerra Civil en los primeros años del siglo XXI*, vinculat al Consejo Superior de Investigaciones Científicas i subvencionat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, CSO2009-09681.

La fossa exhumada el 2004 estava situada a Prats de Lluçanès (Osona) i havia de servir com a experiència pilot per elaborar una reglamentació a la qual s'haurien d'acollir, a partir d'aleshores, aquells particulars o entitats que volguessin dur a terme una exhumació de característiques semblants. Les circumstàncies polítiques —el precipitat final del primer anomenat «tripartit»²— no van fer possible l'aprovació de la reglamentació malgrat haver-se realitzat amb èxit l'obertura de la fossa. Quatre anys més tard, el 2008, es va dur a terme la segona obertura per part de la Generalitat³ d'una fossa comuna de la Guerra Civil que, una vegada més, havia de servir per poder reglamentar les exhumacions que es realitzessin posteriorment. També estava situada a Osona, en aquesta ocasió a Gurb, i aquesta vegada les circumstàncies polítiques sí que van permetre que de l'experiència se n'acabés aprovant diversa reglamentació.⁴

La memòria de les fosses exhumades a Osona

El març de l'any 2003 Maria Arnó Bosch, nascuda el 1914 a Almacelles (Segrià), es posà en contacte amb la Generalitat de Catalunya.⁵ Tenia 90 anys, i el seu besnebot, Jaume Esteban, la va ajudar a fer una declaració en què informava de l'existència d'una fossa comuna en una masia de Prats de Lluçanès, on havien arribat amb la seva família a finals de gener de 1939 i on el dia 3 de febrer el seu germà Claudi havia estat assassinat. «Heu de saber que, a hores d'ara, els darrers testimonis presencials d'aquells fets som la Sra. Francesca Bosch Vicente (7 anys més jove que jo) i jo mateixa (la resta són morts o el 1939 eren infants). És per això, i considerant també que vós i el vostre departament heu iniciat un procés

2. El 14 de desembre de 2003, després de les eleccions al Parlament de Catalunya, es va signar l'anomenat «Pacte del Tinell» en què PSC, ERC i ICV-EUiA, també anomenat «tripartit», acordaven formar una coalició per governar a la Generalitat de Catalunya. El repartiment de competències féu recaure en ERC, sota la Conselleria en Cap, la gestió desenvolupada fins aleshores de les indemnitzacions als expresos polítics, portada a terme des de l'any 2000, i les tasques que en el seu si s'havien començat a realitzar en referència als desapareguts de la Guerra Civil i les fosses comunes.

3. El 21 de novembre de 2006, després de la celebració d'unes eleccions anticipades, es configurà un segon tripartit, signant l'acord anomenat «Entesa Nacional pel Progrés», en què les competències respecte a expresos i desapareguts passaven a dependre d'ICV, sota la Direcció General de la Memòria Democràtica.

4. Llei 10/2009, de 30 de juny, sobre la localització i la identificació de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i la Dictadura Franquista. D'aquesta n'emana un bloc normatiu que regula la matèria: Decret 111/2010, de 31 d'agost, pel qual es desenvolupa reglamentàriament la Llei 10/2009, de 30 de juny, i la Resolució IRP/4072/2010, de 15 de desembre, per la qual s'aproven els protocols d'aplicació a les actuacions previstes en la Llei: recollida de restes en superfície, actuacions per a l'obertura de fosses comunes i actuacions per a la dignificació de les fosses.

5. Contactà amb la Direcció General d'Afers Interdepartamentals, que gestionava la tramitació dels expedients generats per l'aprovació l'any 2000 del «Decret 288/2000, de 31 d'agost, pel qual s'estableixen els requisits per regular les indemnitzacions de les persones que es troben incloses en els supòsits previstos a la Llei 46/1977, de 15 d'octubre, d'amnistia, i excloses dels beneficis de la disposició addicional divuitena de les lleis de pressupostos generals de l'Estat de 1990 i 1992», és a dir, s'establien indemnitzacions econòmiques per aquells que poguessin demostrar que havien patit privació de llibertat com a mínim un dia i com a màxim un any durant la Guerra Civil i el regim franquista i que tinguessin 65 o més anys el 2000. Fins a l'actualitat ha generat la tramitació de 40.000 expedients. Vegeu *Expresos polítics: memòria dels ajuts concedits pel govern català*. 1a ed. Barcelona: Memorial Democràtic, Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, 2009.

d'inventari de les fosses comunes a Catalunya, que us aporto aquesta declaració detallada dels fets, esdeveniments i circumstàncies que, al meu entendre, poden propiciar una propera identificació, exhumació i digne enterrament del cos del meu germà.»

En la seva declaració, Maria Arnó informava de la ubicació de la fossa amb tota mena de detalls: l'indret exacte en què estava —«En la finca Puig Vistós, ubicada en les afores de la població de Prats de Lluçanès, en concret en el jardí de l'actual casa d'en Joan B.»—; hi adjuntava un plànol i exposava que «La referència fonamental per localitzar la fossa comuna és l'alzina, planta [sic] just en l'espona que delimita el jardí. Just davant de l'alzina és on es va cavar la fossa, aproximadament a 1 metre del seu tronc. L'alzina ha sobreviscut tots aquests anys (de fet ha desenvolupat dos troncs més) i ha estat sempre la referència (juntament amb la casa) per ubicar la fossa»; exposava els cossos que s'hi havien enterrat —entre 7 i 9—; explicava una mínima biografia del seu germà Claudi de 33 anys, en detallava l'estatura, la complexió, la roba que portava quan va ser enterrat i la seva ubicació en el si de la fossa. «El darrer cos dipositat en la fossa va ser el d'en Claudi, dada que em sembla fonamental per tal d'identificar les seves restes. Això ho puc confirmar perquè, al quedar el cos d'en Claudi a molt poca altura del nivell del sòl, jo mateixa vaig cobrir el seu rostre amb un mocador blanc (de la casa Baltà de Barcelona, nou i amb un calat a la vora) abans de que cobrissin la fossa amb terra. El cos d'en Claudi va quedar lleugerament reclinat a la seva dreta. Finalment, la fossa va quedar coberta de terra; perfectament delimitada per un monticle d'uns 30 centímetres, de fet, que encara es reconeixia l'any 1957, data del meu primer retorn a l'indret.»

La memòria dels fets, preservada per la Maria i per tota la família, recordava uns esdeveniments que els havien marcat fins aleshores. Fugint de l'avenç de les tropes franquistes, un seguit de carros que la Maria anomenava «caravana» havia sortit d'Almacelles. «La caravana realment no era una caravana, sinó com a poc dues caravanes on hi havia familiars meus. Hi viatjaven els pares d'en Claudi, les dues germanes: ma padrina Maria i la seua germana Antonieta, ma mare, que era una criatura de pocs mesos. Hi viatjaven també cosins de ma mare, hi viatjava també una part de família ara ubicada a Sucs, prop d'Almacelles, i hi viatjava també una part de família que va tenir l'encert d'abandonar la caravana a l'altura de Manresa i emprendre el camí directe al Pirineu, arribant a travessar la frontera francesa.»

Marxaven d'Almacelles sense tenir consciència d'haver actuat malament, però temien el que podia passar quan arribessin les tropes rebels. A Prats de Lluçanès la família havia decidit acabar la seva marxa al mas Puigvistós. Quan les tropes franquistes van arribar-hi, feia deu dies que s'hi estaven dotze persones, nou dones, un nen de 12 anys, en Claudi, de 33, i el seu pare. La Maria, en una entrevista realitzada a mitjan 2004,⁶ recordava els fets del dia que havia mort el seu germà. El 3 de febrer de 1939, a l'inici dels enfrontaments, ella i una altra nena de la família eren a l'estable amb unes mules i en sentir els primers trets pujaren cap al pis

6. Entrevista realitzada per l'autora al domicili particular de Maria Arnó Bosch, Almacelles (Lleida), 10 de maig de 2004.

de dalt del mas i no tornaren a baixar fins que els soldats rebels, un cop presa la zona, obligaren tothom a sortir i a situar-se davant la porta de la casa. La primera intenció havia estat agafar els tres homes, inclòs el nen de 12 anys, per matar-los allà mateix. Però el comandant de les tropes, en el darrer moment, va ordenar no matar l'home més gran i el nen i, tot i que aquests van veure com mataben en Claudi, van salvar la vida.

En Claudi, seguint el testimoni de la seva germana Maria, quedà estès a terra, al costat d'un carro, durant tres dies, amb una ferida mortal al costat esquerre de l'estómac, amb un gros forat d'entrada de la bala i envoltat de cossos escampats arreu de soldats republicans vestits amb granotes de color marró i blau. «Va estar, un cop afusellat, tres dies al ras abans de ser enterrat amb els altres sis cossos dels militars. I va patir fins i tot vexacions, des de, un cop mort, cops de bastó, li prenien la roba, l'hi prenien... Els hi van prendre tot repetidament. I, finalment, el dia tres va estar l'execució, i l'enterrament a la fossa comuna va estar el dia sis de febrer de 1939. Tres dies estant a la intempèrie i tres dies la família immersa en aquell drama, diguem-ne.» La fossa on les restes d'en Claudi reposaren durant 65 anys no estava identificada, i de fet el primer dia d'excavació, el juny 2004, es va arribar a dubtar de la seva existència, atès que el pas dels anys havia fet néixer en l'indret on la Maria la recordava un ametller, i el lloc s'havia convertit en el jardí de la masia de Puigvistós.⁷ Tot el contrari de la fossa de Gurb, dignificada per alguns familiars de les víctimes enterrades en ella des de la dècada de 1940.

El 30 de juliol de l'any 2005, catorze familiars de tres soldats enterrats en una fossa comuna a Gurb (Osona) van presentar una instància a l'Ajuntament de Gavà sol·licitant que es portessin a terme les actuacions necessàries per aconseguir exhumar-la, identificar els gavanencs i reinhumar-los on les famílies desitgessin.⁸ En la memòria de les famílies els fets de febrer de 1939 també eren molt presents, viscuts en primera persona o traslladats de generació en generació: «...encara que jo no el vaig conèixer, al meu avi jo el coneixia com si realment hagués viscut amb ell pel que m'explicaven la meua mare, la meua àvia sobretot, i la germana del meu avi, la meua tia. Llavors, era una cosa que... ja dic, no era una persona que dius: "Era el meu avi que va morir a la guerra i no sé qui era". Per a mi era una persona viva que mereixia un respecte i poder-lo tornar a casa.»

A finals de 1938 diversos veïns de Gavà foren mobilitzats per anar a arreglar l'aeroport del Prat, a intentar mantenir-lo útil per al seu ús malgrat els atacs aeris que patia per part de l'aviació franquista.⁹ Hi estigueren destinats fins al 24 de gener de 1939,¹⁰ quan van ser mobilitzats i foren enviats a fer trinxeres prop

7. *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil.* Generalitat de Catalunya. Institut de Medicina Legal de Catalunya. Informe no publicat. Si no es diu el contrari les següents referències son extretes d'aquest Informe inèdit.

8. *Informe del Centre d'Estudis Històrics de Gavà: La fossa de Gurb (Osona). Gavanencs enterrats en una fossa comuna de la Guerra Civil.* Estudi no publicat.

9. GIBERT, Alfons. *Dolça melangia... trista recordança.* 1a ed. Gavà: Ajuntament de Gavà, 1993, p. 126.

10. AMIGÓ, Jordi. «Gener de 1939. Retirada i ocupació versus huida y liberación al Baix Llobregat». A: SANTACANA, Carles; AMIGÓ, Jordi [et al.]. *El franquisme al Baix Llobregat.* 1a ed. Martorell: Centre d'Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 108.

de Manresa després de rebre una mínima instrucció a Barcelona. Els van fer voltar molt en un autobús, els van anar traslladant d'un lloc a un altre, fins que prop de Vic, en una línia de defensa fixada a Gurb, hagueren de combatre. Set gavanencs s'havien enfrontat a les tropes rebels, quatre havien mort i tres havien pogut tornar al poble per explicar-ho. Segons aquests, els altres quatre veïns de Gavà havien quedat estesos, morts, davant la masia de Can Cadet, a Gurb, juntament amb altres soldats republicans.¹¹ «Li vam perdre la pista fins que em sembla va ser a finals d'abril o primers de maig, doncs tres que van sobreviure, perquè ell va morir, doncs van tornar al poble perquè els havien tingut dos mesos tancats en un camp de concentració a Galícia. Van sobreviure i els van fer presoners, suposo. En tornar, quan a casa, a casa meua i a casa dels altres van preguntar pels companys, doncs van dir que eren morts, que els havien deixat morts tots en una lluita que hi havia hagut davant d'una masia entre Vic i Gurb.»¹²

En conèixer la notícia, les quatre famílies dels gavanencs Joan Solé, Gabriel Ivern, Antoni Olivella i Josep Roig van desplaçar-se fins a la masia per corroborar-ho. I l'amo de Can Cadet, efectivament, els explicà com havia anat tot: un cop els combats i el front havia passat, s'havia trobat tot de cossos estesos als camps del voltant de la seva propietat i, davant del fet que eren soldats *rojós*, havia optat per arrossegat-los i soterrar-los en un bancal no gaire llunyà. Pensava que d'aquesta manera s'evitava problemes amb les noves autoritats. Devien ser, deia, uns quinze o vint. «De seguida les famílies van pujar fins allà cap a Gurb, fins a la masia, i allà hi havia un home que tenia quatre filles joves i un nen. Ell els va dir que tots els que van quedar morts allà davant quan van marxar els soldats, els va carregar amb un carro i els va enterrar en allà en els seus camps mateix. Els hi va indicar el lloc i la manera com els havia enterrat. Per això sabem des de sempre que ells estaven en allà. A més a més, un portava... l'Olivella, l'Anton Olivella portava una fotografia de la seva nena petita i la duia a la butxaca i altra documentació i per això van saber que estaven en allà.»

El primer que van intentar fou desenterrar-los i traslladar-los a un cementiri, però el permís els fou denegat. Sense cap altra opció, van optar per dignificar l'indret on, com els havia dit Josep Rovira, ell mateix havia sepultat els cossos, en un terreny pertanyent a Can Cadet. Des d'aleshores, cada any els familiars dels quatre gavanencs feien una peregrinació per anar a retre'ls homenatge malgrat les circumstàncies i el fet d'anar arrossegant la tragèdia: «La meua iaia, no com jo, tenia un cabell molt llarg i molt arrissat i quan ell [Joan Solé] va marxar li va dir: "Antoneta, no vull que et tallis mai aquest cabell tan maco que tens. Si jo no torno, promet-me que no te'l tallaràs". I la meua iaia va morir amb noranta-dos anys i duia el cabell llarg amb un monyo aquí, que quasi no se'l podia aguantar, perquè mai a la vida se'l va tallar. Mai.»

D'aquesta manera, ajudats pel propietari de Can Cadet i per un paleta del poble, van construir sobre l'indret en què els havien dit que eren sepultats els soldats morts una tomba, recoberta per una capa de ciment i amb una làpida que identifi-

11. *Informe del Centre d'Estudis Històrics de Gavà: La fossa de Gurb (Osona). Gavanencs enterrats en una fossa comuna de la Guerra Civil...*, op. cit.

12. DVD del catàleg de l'exposició *Fosses comunes, un passat no oblidat*, 1a ed. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Catarroja: Afers, 2010, 65 p.

cava l'indret: «I bé, hi han estat setanta anys. Però, al llarg de seixanta-cinc anys, nosaltres hi anàvem tots cada any: primer la meua mare ben petita i després quan va ser més gran, després nosaltres, que som els seus néts, que érem petits, i fins i tot els nostres fills hi han anat. És a dir, hem mantingut viva la memòria de què l'avi estava allà i hi anàvem sempre el primer diumenge després de Tots Sants. Hi anàvem a portar flors i a arreglar la làpida on sempre hi creixien arbres i herbes dolentes. El meu pare també ho arreglava molt. I bé, ja donàvem per fet que allà era el cementiri on estava el meu avi.»¹³

Circumstàncies històriques de les fosses comunes de Prats de Lluçanès i Gurb

La memòria familiar de les dues fosses fou molt important per dur a terme les exhumacions de 2004 i 2008, de fet fou bàsica, però paral·lelament fou necessària i es realitzà una investigació històrica al respecte. Aquesta acabà resultant ser una demostració de la complementaritat i la necessitat de la relació existent en aquests casos entre la memòria i les dades històriques. Ara bé, els resultats no foren els mateixos, atès que respecte a la fossa de Prats, de la qual la memòria en preservava una informació molt minsa, fou possible obtenir documentació històrica que corroborà la més que possible existència de la fossa; mentre que respecte a la fossa de Gurb, on la memòria i els fets havien preservat la informació fonamental de la ubicació de la fossa fins i tot assenyalant l'indret, les dades històriques localitzades foren ben escasses i si hagués hagut de ser només per aquestes dades, la corroboració de l'existència de la fossa hauria estat molt difícil.

A l'Arxiu del Bisbat de Vic, per exemple, no es va localitzar cap demanda de l'exhumació sol·licitada pels familiars en acabar la guerra, i en els arxius municipal i comarcal no es trobà cap documentació específica que se centrés en l'enfrontament esdevingut a Gurb entre les tropes rebels i les republicanes. A nivell de dietaris o memòries personals, tampoc n'existien sobre els fets l'any 2008 —ni, que coneguem, actualment—, de manera que només es va poder obtenir informació de caràcter militar. En aquest sentit es va verificar que la 1ª Divisió de Navarra, del Cos d'Exèrcit del Maestrat, en concret la 1ª agrupació del 5è tàbor de Regulars d'Alhucemas de l'exèrcit rebel havia estat la que havia entrat a Gurb, i es van poder obtenir les dades de filiació dels quatre gavanencs morts, informació que podia ser clau a l'hora d'identificar les restes atès que en les fitxes de filiació de l'època, a part de la informació personal identificativa, també s'hi incloïen diverses dades del subjecte: professió, estatura, perímetre toràcic i fisonomia bàsica. Finalment, però, el fet de poder comptar amb aquesta informació no va ser determinant.¹⁴

13. *Ibidem*.

14. Dades obtingudes de l'Institut General Militar de Guadalajara, reproduïdes en l'Annex 3 de l'*Informe sobre l'actuació a la fossa de Gurb, Osona*. Universitat Autònoma de Barcelona: 2008, per encàrrec de la Generalitat de Catalunya, DG Memòria Democràtic. Informe no publicat, p. 55, s'hi especifica que: «Els expedients i filiacions militars dels quatre gavanencs facilitats per l'Archivo General Militar de Guadalajara, només van aportar dades sobre l'edat, la professió i l'alçada. En relació a l'edat, les dades aportades no coincideixen exactament amb les que figuren en l'informe previ a l'obertura de fossa i redactat pel Centre d'Estudis Gavanencs. D'altra banda, respecte de la talla, pot ser que la metodologia emprada per a mesurar els soldats no fos del tot correcta a nivell antropològic i per tant no es correspongui exactament a la calculada a partir de les restes humanes localitzades a la fossa».

Aquestes filiacions corroboraren la memòria familiar: els quatre homes eren pagesos i un d'ells, segons va informar la família, era traginer i tirador d'escopeta. Havien nascut entre 1898 i 1900 i cap d'ells tenia cap tret definitori destacable que, a l'hora d'exhumar-ne les restes, permetés fer-ne una primera identificació, tot i que en entrevistar les famílies i extreure'ls una mostra genètica, n'hi va haver que van informar de com havia mort —«li va caure un morter als peus»—, o de la roba que portaven el darrer dia que els havien vist —«jersei de llana / pantalons de vellut», o «jec de “panyo”, camisa de cotó amb ratlla fina i botons».¹⁵

Durant seixanta-nou anys s'havia anat creant en el si de les famílies un relat comú al voltant de la mort dels gavanencs, unes morts que havien unit les famílies convertint-les en una «comunitat de mort» creada al voltant d'una desaparició conjunta, una pèrdua succeïda en unes mateixes circumstàncies, i que havia comportat una inhumació també conjunta.¹⁶ Les quatre famílies havien configurat una tradició i unes litúrgies que s'havien anat mantenint en el temps fins, paradoxalment, el moment en què l'obertura de la fossa es va percebre com a possible. Superada la reticència inicial d'un dels descendents a obrir la fossa, i confirmat el desinterès d'un altre en els resultats finals un cop el procés d'exhumació va haver-se iniciat, finalment aquesta es dugué a terme a principis de juny de l'any 2008, i es confirmà, malgrat la poca documentació històrica existent, que la memòria familiar havia preservat correctament les dades: «Va ser molt impactant de veure, però molt emocionant també. Molt emocionant perquè, és clar, la meua mare a vegades dubtava i deia: “Ui, mira que si després de tants anys que hem cregut que estan allà, pel que fos, no hi fossin... Tu t'imagines que ara ho obrin i d'allà no en surtin...”. Jo li deia: “No, mare, aquell senyor no us hagués enganyat”. Ningú no diu: “He enterrat persones aquí” sense fer-ho i mantenir-ho tots els anys. I, evidentment, va respirar tranquil·la la quan va veure que sí, que allà hi havia...».¹⁷

En Jaume Esteban a vegades també dubtava de la memòria de la seva padrina per ubicar la fossa de la masia de Puigvistós a Prats de Lluçanès: «També t'assalten els dubtes: “I si ma padrina s'equivoca de finca... I si ma padrina s'equivoca de turó... I si...”. Doncs no, no. No es va equivocar, la van trobar i el plus d'emotivitat ve per aquí».

En aquest cas les investigacions a nivell històric realitzades confirmaven la versió de la padrina Maria. L'Arxiu Municipal de Prats de Lluçanès conserva la correspondència a partir de l'any 1939: cartes rebudes per l'alcalde i les seves respostes; cartes de familiars desesperats després de la derrota que busquen un

15. *Idem*, Annex 2.

16. FERRÁNDIZ, Francisco. «Autopsia social de un subterrio». *Isegoría* [Madrid], Consejo Superior de Investigaciones Científicas, núm. 45 (juliol-desembre, 2011), p. 525-544. En l'article Ferrándiz exposa que aquesta «comunitat de mort» comportava en les exhumacions realitzades a l'Estat espanyol entre l'any 2000 i el 2006 que en les re-inhumacions posteriors els familiars optessin per mantenir les restes conjuntament enterrades, ara però en un cementiri. A partir del 2006, amb la capacitat econòmica que van permetre les subvencions atorgades pel Ministeri de la Presidència destinades a projectes de recuperació de la memòria històrica, la possibilitat de realitzar proves de DNA va fer que en les re-inhumacions aquestes comunitats es deixessin de mantenir.

17. Testimoni de Montserrat Martínez Solé, reproduïda al DVD del catàleg de l'exposició *Fosses comunes, un passat no oblidat... op. cit.*

indicí, per petit que sigui, del destí final del marit, com l'enviada per Maria Not:¹⁸

«*Muy distinguido señor:*

Habiendo desaparecido mi esposo que se encontraba movilizado forzoso en el ejército rojo, en las cercanías de ese pueblo, a últimos de enero pasado, ruego a V. tenga la bondad de indicarme si saben algo respecto a su desaparición, y en el caso de que hubiera muerto, si se encuentra registrado su defunción en el Registro Civil. Sus señas son las siguientes: Francisco Leal Andreu, natural y vecino de Lloret de Mar, de 33 años de edad, casado, del remplazo de 1936, estructura regular, moreno, delgado, boca artificial.

Dándole gracias anticipadas y rogándole perdone la molestia que le ocasiono, se despide de V. Affma. Y s.a. Maria Not.»

O aquesta altra, en què l'esposa de Ramon Paris demana a l'alcalde qualsevol informació en un text manuscrit en llapis impregnat de desesperança, fet i enviat malgrat totes les pors:

«*Distinguido señor: por serme imposible presentarme ante Vd. personalmente, lo hago por escrito pues deseo pedirle un favor que a continuación le expreso.*

Según unos compañeros de mi esposo llegados hace poco en Tarragona [sic], me aseguran que mi esposo murió en Prats de Lluçanès al entrar las Gloriosas Fuerzas Nacionales, pero de cierto no saben nada. Por ese motivo me dirijo a usted, no dudando de su bondad ni de que me contestará en el sentido que sea. Las señas de mi esposo eran Ramon Paris Caballé, Capitán de Ingenieros de la 32 División 11 C.E. Deseo que usted me diga si fue identificado su cadáver. Él es hijo de Tarragona y de 25 años de edad. Al estallar el movimiento era Alférez de Complemento.

Le ruego, más bien le suplico, que tenga bondad de contestarme y en caso de ser cierta su muerte ¿sabe usted dónde podría dirigirme para que me hiciesen un certificado de defunción?

Esperando la suya y con un saludo Nacional Sindicalista, se despide de usted V.S.A.T.S. Marcelina Uriarte de Paris.»

Quantes cartes com aquesta no foren enviades un cop la guerra va haver acabat? Quantes preguntes sense respostes, arreu de Catalunya¹⁹ i de l'Estat, no foren suplicades, escrites per persones que se sentien del bàndol que havia perdut i que malgrat tot vencien totes les pors i enviaven missives per conèixer, per saber, per

18. Arxiu Municipal de Prats de Lluçanès (AMPLI), Correspondència. Les següents cites documentals es custodien en aquest mateix arxiu.

19. Malauradament, el temps ha demostrat que milers de famílies catalanes mai no pogueren saber què havia succeït amb el seu familiar. L'any 2011 la Generalitat tenia registrades 4.365 demandes de recerca de persones desaparegudes durant la Guerra Civil. Dades facilitades per la Subdirecció General de Memòria i Pau, Direcció General de Relacions Institucionals i amb el Parlament, Departament de Governació i Relacions Institucionals, Generalitat de Catalunya.

no quedar-se amb el dubte del que havia passat: «...*la duda de la suerte que pudo haber corrido me atormenta mas que la verdad por dura que sea*».²⁰

L'alcalde de la Comissió Gestora instituïda a Prats de Lluçanès, Jaume Rovira Camps, respongué totes les missives, de les quals només se n'ha transcrit una mostra, independentment de si l'interlocutor pertanyia als qui havien vençut la guerra o als qui l'havien perdut.²¹ Les seves respostes desprenen humanitat, no mostren cap rancor ni es fa cap diferència a l'hora d'escriure als familiars d'un o altre bàndol. Amb matisos i personalitzant el receptor, el text és sempre molt semblant. A Maria Not, veïna de Lloret de Mar que preguntava pel seu marit Francisco Leal, li exposava com havia anat l'ocupació de Prats de Lluçanès:

«*Señora María Not,*

Muy señora mía, al constestar su atenta carta del 31 de mayo pasado, he de manifestarle que antes de entrar las Tropas Nacionales en esta villa hubo una gran lucha entre nacionales y rojos en la que perdieron muchos de los últimos y tres o cuatro Nacionales, pero en el Registro Civil solo constan los nombres de estos últimos. Así es que no puedo aclarar nada respeto a la desaparición de su querido esposo.

Sintiendo mucho no poder complacerla en su demanda, queda V. Afectisimo S.S. El Alcalde.»

A Maricelina Uriarte li responia en el mateix to consternat que la vídua de Ramon Paris havia emprat en dirigir-se a ell:

«*Sra. Dña. María Uriarte:*

Tarragona

Prats de Lluçanès, 19 de agosto de 1939. Año de la Victoria.

Muy distinguida señora. Recibí su atenta carta de fecha 11 del corriente y con sentimiento debo constarle en sentido negativo. Verdaderamente al entrar las fuerzas nacionales se entabló una formidable batalla en la que perecieron muchísimos soldados, y los que militaban en las filas rojas, los enterraron en fosas comunes sin dar aviso al juzgado por lo que es imposible poderle precisar si estaba o no su desaparecido esposo.

De los nacionales que sucumbieron estan enterrados en el cementerio y constan sus nombres, sin que tampoco figure en él su esposo.

Ofreciéndome a sus órdenes queda Vd. Afectísimo servidor q.e.s.m. El Alcalde.»

La correspondència, sobretot les explicacions de l'alcalde respecte de com havia anat l'entrada de les tropes a Prats de Lluçanès i el gran nombre de morts

20. Arxiu Municipal de Prats de Lluçanès (AMPLI), Correspondència. Carta de Francisco Paris a l'alcalde, demanant informació del seu fill, Ramon Paris.

21. Per aprofundir en el desenvolupament de la Guerra Civil a Prats de Lluçanès vegeu el treball de recerca inèdit d'Anna Gorchs, a qui agraeixo la possibilitat de la seva consulta: GORCHS FONTS, Anna. *La Guerra Civil a Prats de Lluçanès (1936-1939)*. Treball de recerca [treball no publicat] (1999).

de l'exèrcit republicà que especificava i la seva forma d'inhumació, confirmava la memòria de la padrina Maria respecte a la lluita que recordava haver viscut amagada a la masia de Puigvistós. Una confirmació que va ser reforçada per altra documentació preservada a l'Arxiu Municipal on, entre diverses cartes com les transcrits, se'n localitza una d'enviada des de l'alcaldia d'Almacelles (Segrià) el 26 de febrer de 1939, en una data ben propra als fets, en què se sol·licita informació respecte al bestiar del qual disposava la família Arnó quan va aturar-se al mas Puigvistós. L'alcalde de Prats respongué la demanda exposant que el desori havia estat tal que era difícil identificar les mules que eren de les famílies d'Almacelles.

No només la documentació preservada a l'Arxiu Municipal reforçava la possibilitat que hi hagués una fossa comuna on la memòria personal indicava; la informació militar bibliogràfica i documental també permetien no descartar-ne la seva existència. José Manuel Martínez Bande i Carlos Engel confirmen l'ocupació del poble el 3 de febrer, el segon especificant que: «...y, el 3, Prats de Llusanés, donde se encontró una dura oposición».²² El diari d'operacions de la 54 Divisió, que fou la que va entrar a Prats, resultà així mateix molt clarificador i confirmà totes les dades recollides:²³

«Día 3: La División, desde la línea de Santa María de Merlés-Torre de Oristá, alcanzada en el día anterior, reanuda su avance con los 1º y 2º Regimientos en Vanguardia y el 3º en reserva, realizando una conversión de su ala izquierda llevada a cabo por el primer Regimiento para envolver las defensas enemigas de Prats de Llusanés.

El 1º Regimiento, desde la línea de Santa María de Marlés, Km. 68 de la carretera de Prats de Llusanés, avanza acompañado del Grupo de 65 y protegido por la Artillería Divisionaria y encuentra dura resistencia, combatiendo, en ocasiones cuerpo a cuerpo para ocupar sucesivamente la Ermita de San Sebastian y las Casas de la Roca de Feliu, en las que se cogieron numerosos prisioneros y muchos muertos al enemigo. Continuando al Norte de Prats de Llusanés, lanzando seguidamente un batallón al asalto del ya casi cercado pueblo,

22. Vegeu MARTÍNEZ BANDE, José Manuel. *La Campaña de Cataluña. Servicio Histórico Militar. Monografías de la Guerra de España nº14*. 1a ed. Madrid: Editorial San Martín, 1979, p. 195; per la cita, ENGEL, Carlos. *Historia de las Divisiones del Ejército Nacional 1936-1939*. 1a ed. Madrid: Almena, 2000, p. 101-107. A nivell bibliogràfic són interessants de tenir en compte, a part dels llibres esmentats, els que donen el punt de vista militar des de la vessant republicana. En aquest sentit, l'historiador Juli Cuéllar realitzà abans de l'exhumació una anàlisi de les referències ja esmentades i dels llibres que tot seguit se citen per intentar definir les unitats militars republicanes que van defensar Prats de Lluçanès. ROJO, Vicente. *¡Alerta los pueblos! Estudio político-militar del período final de la guerra española*. 1a ed. Barcelona: Ariel, 1974; GALÍ, Raimon. *Signe de contradicció. Vol. 7: L'Ebre i la caiguda de Catalunya*. 1a ed. Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 1996; SALAS LARRAZÁBAL, Ramon. *Historia del Ejército Popular de la República*. Vol. II. 1a ed. Madrid: Editora Nacional, 1973. Cuéllar arribà a la conclusió que hi havia dues possibilitats de defensa de Prats per part de l'exèrcit republicà. La primera, seguint Salas Larrazábal, ubicava defensant la població el XVIII Cos d'Exèrcit, 60 Divisió, Brigades 95, 224 i 141. La segona, seguint Galí, Rojo i Martínez Bande, disposa el XI Cos d'Exèrcit en la defensa de Prats, concretament la 30 Divisió i les Brigades 94, 131, 146, 176. Vegeu *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 51-53. Vegeu també HURTADO, Víctor; SEGURA, Antoni; VILLARROYA; Joan. *Atlas de la Guerra Civil a Catalunya*. 1a ed. Barcelona: Dau, 2010, p. 322-324.

23. Archivo General Militar de Ávila.

ocupándola así como la Ermita de Lourdes, después de brillante combate en las calles donde el enemigo pretendía resistir apoyado por seis tanques y dos blindados, causándole enorme carnicería y poniéndose en franca desbandada. (...) Los grupos de 100/17 y 75 Divisionarios y el de 77 de Cuerpo de Ejército cooperan al brillante resultado obtenido en el combate de este día, en el que el enemigo abandona en nuestro poder mas de 250 muertos y 50 prisioneros.»

Amb posterioritat a l'exhumació, realitzada finalment del 24 al 26 de juny del 2004, encara han aparegut altres informacions que confirmen la batalla esdevinguda a Prats, així com la violència desencadenada i la més que probable existència de diverses fosses comunes al voltant de la població. Malgrat que són dades irrellevants de cara a l'exhumació de la fossa atès que aquesta es va portar a terme amb èxit, considerem que no deixen de ser informacions de vàlua que val la pena referenciar perquè confirmen els durs enfrontaments de Prats de Lluçanès i l'existència forçosa de moltes altres fosses al voltant de la població. D'aquesta manera, en el *Diari de guerra de Josep M. Cuyàs Tolosa*²⁴ s'hi localitza el testimoni escrit de mossèn Josep Serrat i els records d'aquest respecte de l'entrada al poble de les tropes rebels, en què exposa que: *«De los rojos que caían muertos y heridos, y por un ventanillo contemplaba cómo corrían y saltaban por los sembrados derechos al bosque. A las 3 y media el fuego había terminado, habiendo caído en el campo como unos 30 rojos, que al cabo de unos días la autoridad del pueblo hizo enterrar».*

I, encara, l'any 2011 es va poder consultar el dietari personal d'un veí de Bolvir (Cerdanya),²⁵ en què casualment es relata com l'home, que s'havia presentat voluntàriament a les files rebels, va viure l'ocupació de Prats: *«5 de febrero: Al atardecer el día salimos hacia Prats de Llusanés, pueblo que los Tiradores de Ifni lo habían conquistado el día anterior después de romper una tenaz resistencia del enemigo, que no quisieron retirarse hasta ser copados por nuestras fuerzas, las cuales hicieron trescientos prisioneros que como eran todos carabineros y guardias de asalto fueron fusilados en el acto la mayoría de ellos. A parte de estos se pasan a nuestras filas ochenta soldados con una ametralladora. A las ocho de la mañana pasamos delante de los tiradores que estaban guardando la línea del frente y nos dimos al avance encontrando una fuerte resistencia que después de una rápida maniobra nos colamos por la izquierda de sus líneas, y dimos el asalto con bombas de mano tomándoles las lomas y haciéndoles unos veinte prisioneros».*

Resulta curiós com, malgrat les diferències existents entre ambdues fosses, alhora les circumstàncies que propiciaren la seva aparició són molt semblants. Per una banda foren creades per persones alienes al conflicte —civils—, que resolgueren la situació de forma expeditiva, sepultant els cossos dels soldats republicans tot buscant immediatesa, evitant esforç físic i sobretot moguts pel temor que podia significar preocupar-se en excés d'unes restes que, després de tres anys de

24. CUYÀS TORTOSA, Josep M. [edició, introducció i notes de VILLARROYA I FONT, Joan]. *Diari de guerra de Josep M. Cuyàs Totosa*. 1a ed. Badalona: Museu de Badalona, 2007, p. 454-458.

25. Dietari personal de Salvador Ravetllat, que ell mateix titulà «Resumen histórico. Aventuras de mi vida desde el 1ro de abril de 1937 en adelante...». Document inèdit.

guerra i sobretot de la recepció de moltes notícies respecte de la forma d'actuar dels vencedors, els podia comportar problemes. Per un altre costat, tant els familiars de Gurb com molts de Prats conegueren la notícia de la mort en combat dels seus propers a través d'amics que havien sobreviscut a la batalla, però les famílies dels morts a Prats de Lluçanès, tal i com mostren les cartes conservades a l'Arxiu Municipal, o bé no es van poder traslladar i ser informats directament pels qui havien sepultat els cossos o, com tot sembla indicar, la magnitud de morts era tal que era impossible saber on havia estat enterrat un soldat en qüestió. En obrir-se i exhumar-se les restes, es feren patents altres coincidències.

Obertura i resultats de les exhumacions

Quan ja feia mesos de l'obertura de la fossa de Puigvistós, el Dr. Lluís Guerrero em comentà en una conversa personal que a Prats no hi havia hagut pietat envers els morts. I per més concreció em remeté a l'estudi realitzat. Tant aquest estudi com el de l'exhumació de la fossa de Gurb, que seguirem en aquest apartat de l'article, resten actualment sense publicar, malgrat el seu gran interès.²⁶ Els estudis i els vídeos enregistrats, les fotografies, les entrevistes... El Dr. Guerrero va coordinar l'excavació i exhumació de la fossa de Prats de Lluçanès, i el director d'aquesta fou l'aleshores director de l'Institut de Medicina Legal de Catalunya (IMLC), el Dr. Josep Arimany. Es realitzà en unes condicions econòmiques i de publicitat molt diferents a les emprades a Gurb, on la capacitat econòmica, el temps emprat per dur a terme l'exhumació i la voluntat de difusió fou, amb diferència, molt major. El 2008 la directora de l'exhumació de Gurb fou la Dra. Assumpció Malgosa (UAB), que actuant d'acord amb la Direcció General de la Memòria Democràtica, coordinà un equip que havia de cobrir diverses fases prèviament fixades: recollida de documentació *ante mortem* de les víctimes; l'excavació (dirigida per N. Armentano, I. Galtés i E. Gassiot); les tasques de laboratori i els estudis i anàlisis per identificar les víctimes, en aquest cas els quatre veïns de Gavà.

26. Vegeu els ja citats *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., on consten com a participants en la seva realització: Aizpún, Eduard; Arimany, Josep; Bellon, Concepció; Busquets, Jordi; Calvo, Teresa; Castellà, Josep; Carreras, Josep; Codina, Pere; Crespo, Santiago; Crespillo, Manuel; Cuéllar, Juli; Díez, Susana; Font, Gabriel; Gómez, Josefa; González Díaz, José Antonio; Guerrero, Lluís; Graner, Xavier; Luque, Juan Antonio; Llombart, Ramon; Mahindo, Maribel; Medallo, Jordi; Moyano, Mercè; Riart, Francesc; Paredes, Miguel; Sánchez, Juan; Sánchez, Manuel; Solé, Queralt; Solé, Judith; Subirana, Mercè; Tortosa, Josep Manuel; Usón, Mercè; Valverde, Juan Luis i Vaquero, Luis. I *Informe sobre l'actuació a la fossa de Gurb, Osona...*, op. cit., dels quals consten com a persones que l'han elaborat: Malgosa, Assumpció (dir.); Armentano, Núria; Cuéllar, Juli; Galtés, Ignasi; Gassiot, Ermengol; Jordana, Xavier; Lalueza, Carles; Luna, Margarita; Solé, Queralt; Subirana, Mercè. Així mateix, vegeu també les notes de premsa emeses per la Generalitat, consultables en línia: GENERALITAT DE CATALUNYA. *Dossier de premsa sobre l'obertura de la fossa de mas Puigvistós, a Prats de Lluçanès*. [en línia] Barcelona, 2004. <http://www.naciodigital.cat/osona/arxiuspdf/FossaDossier.pdf> [Consulta: juliol 2012]; GENERALITAT DE CATALUNYA. *Un equip d'investigadors coordinats per la UAB identifiquen els 4 soldats de Gavà entre les restes exhumades de la fossa de Gurb*. [en línia] Barcelona, 2009. http://premsa.gencat.cat/pres_fsvp/docs/2010/11/02/09/17/ab93d62b-9ee0-4cc1-a6ae-a2b59e3dc1b3.pdf [Consulta: juliol 2012].

Tot i la realització d'aquestes dues exhumacions, a Catalunya encara no es poden realitzar anàlisis de conjunt que sí s'estan duent a terme a l'Estat, on des de l'any 2000 s'han obert 278 fosses comunes i s'han recuperat més de 5.000 esquelets.²⁷ Aquest fet ha propiciat que es puguin començar a dibuixar unes primeres conclusions a nivell forense, arqueològic, històric... Ara es coneix, per exemple, que es repeteixen certes formes i aspectes d'aquestes fosses: «*La forma más repetida es la fosa rectangular, muchas veces del tamaño de dos personas a lo ancho y de la longitud de una persona a lo largo*». Es pot arribar a conclusions a priori òbvies però que només a partir de l'exhumació d'un gran nombre de fosses es poden afirmar empíricament, com el fet que els qui sepultaven les restes economitzaven espai; que majoritàriament es feien en els marges de camps de cultiu o a les cunetes de camins i que a voltes s'aprofitaven estructures prèvies, com pous, mines, forns de calç..., el nombre de restes que s'hi acostuma a trobar, la disposició d'aquestes dins la fossa... I d'aquesta manera es pot observar que els cossos sovint eren llançats a la fossa i col·locats de bocaterrosa i que en aquesta acció hi havia una clara voluntat de càstig: «*Muchas veces los cuerpos cayeron en posición boca abajo o fueron intencionadamente colocados en decúbito prono, por considerar dicha postura como un castigo o una ignominia. Todos estos enterramientos fueron realizados por los propios victimarios o por personas que se vieron forzados a hacerlo con miedo y premura*».²⁸

Les dues fosses exhumades a Catalunya per part de la Generalitat²⁹ s'ajusten a aquests paràmetres que es van repetint a l'Estat. Amb les diferències especificades, en les dues es van seguir els mateixos paràmetres en les anàlisis posteriors de

27. Etxeberría GABILONDO, Francisco. «Exhumaciones contemporáneas en España: las fosas comunes de la Guerra Civil». *Boletín Galego de Medicina Legal e Forense* [Verín-Ourense], núm. 18 (gener 2012), p. 14.

28. Aquesta cita i l'anterior corresponen a HERRASTI ERLOGORRI, Lourdes; JIMENEZ SANCHEZ, J. M. «Excavación arqueológica de los enterramientos colectivos de la Guerra Civil». *Boletín Galego de Medicina Legal e Forense* [Verín-Ourense], núm. 18 (gener 2012), p. 38-39.

29. Des de l'any 2004 ençà hi ha hagut altres intents d'exhumacions de fosses a Catalunya en els quals la Generalitat no n'era l'artífex principal i en els quals finalment no es localitzà la fossa. Que en tinguem coneixement, al cementiri vell d'Olesa de Montserrat (Baix Llobregat), a Can Maçana (el Bruc, Baix Llobregat) i a Òdena (Anoia). Vegeu GASSIOT, Ermengol; OLTRA, Joaquim; SINTES, Elena. *Recuperació de la memòria dels afusellaments de febrer de 1939 a Olesa de Montserrat. Informe preliminar de la intervenció al Cementiri Vell (novembre de 2004)*. [en línia] Bellaterra: Departament de Prehistòria de la UAB/Associació per la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya, 2005. http://www.memoria-catalunya.org/assets/pdf/Informe_Olesa.pdf [consulta: juliol 2012]. GASSIOT, Ermengol; OLTRA, Joaquim. *Projecte Documentació i excavació arqueològica de les fosses comunes de Can Maçana (El Bruc) i del cementiri Vell (Olesa de Montserrat). Contrastació arqueològica de les fonts documentals i testimonis orals* (Ref. 2005AREM 10006). Barcelona: AGAUR-Generalitat de Catalunya, Memòria final, Informe final no publicat, 2007. S'han portat a terme altres actuacions que sí han tingut èxit els anys 2009 i 2010, desenvolupades en el marc on s'esdevingué la batalla de l'Ebre i efectuades per les empreses CATPatrimoni, ATICS i NEMESIS en el marc d'un contracte amb concurs previ amb la Direcció General de la Memòria Democràtica i Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Aquestes exhumacions, esdevingudes després de comprovar que unes restes aparegudes en superfície tenien connexió anatòmica que derivaven en l'existència d'una fossa comuna, que en tinguem coneixement s'han realitzat a Mas d'en Grau (Terra Alta), Partida de Carbonelles (Torrebeses, Segrià), Pou del Baró (Gandesa, Terra Alta) i Lo Molló (La Pobla de Massaluca, Terra Alta). Encara s'ha exhumat una altra fossa a la Fatarella (Terra Alta), en aquest cas en el marc d'una excavació arqueològica d'unes trinxeres en què aparegué un esquelet: GONZÁLEZ RUIBAL, Alfredo. *El último día de la Batalla del Ebro* [en línia], CSIC – Incipit, 2011, http://digital.csic.es/bitstream/10261/47780/1/2012_Informe%20La%20Fatarella%202011_Gonzalez.pdf [consulta: agost 2012].

les restes. Primer es feren estudis de cada esquelet per determinar les patologies prèvies de cada individu —l'osteobiografia— i d'aquesta manera poder comptar amb totes les dades possibles per si eren necessàries per a una identificació, i posteriorment un estudi per determinar quina havia estat la causa de la mort de cada individu.

Tant a Prats de Lluçanès com a Gurb es van aprofitar estructures prèvies per sepultar els soldats. A Prats, una «talaia arrecerada» que possiblement durant el combat fou utilitzada «com una posició temporal per una metralladora Degtyaryev -DP-28»;³⁰ a Gurb, una terrassa en què fou fàcil traslladar-hi els cossos dels soldats morts i posteriorment cobrir-los de terra.³¹ En aquest sentit a Gurb es va poder apreciar amb claredat que els cossos «van ser arrossegats per sota els braços o pels peus, accedint a la fossa per la vessant sud, seguint l'eix longitudinal d'aquesta». En ambdues fosses els cossos havien estat dipositats de manera semblant, sempre aprofitant l'orografia del terreny: a Prats quatre dels set esquelets recuperats estaven en decúbit pron (en què el pit i el ventre estan en contacte amb el terra), un en posició lateral i dos en decúbit supí (en què el dors està en contacte amb el terra);³² a Gurb «Els esquelets es van trobar parcialment sobreposats i molt imbricats entre ells, 9 d'ells en posició decúbit pron, 1 en posició lateral, i 3 en decúbit supí».³³ La majoria, doncs, encarats cap al terra, tot i que en aquests dos casos considerem que no es realitzà com a càstig per part dels que van portar a terme la sepultura, sinó que potser fou fruit de l'atzar o bé de l'angoixa per part dels enterradors de veure els rostres dels difunts en sebollir-los, fet que els portà a evitar veure'ls la cara atès que els qui inhumaren els soldats no havien estat en cap dels dos casos els autors de les morts (fig. 1).

A Prats de Lluçanès no fou possible comptar amb l'anàlisi d'un georadar que en canvi sí que va fer un estudi previ a Gurb —que confirmà l'existència de «diverses anomalies magnètiques associables a una elevada densitat de restes osteològiques»³⁴ en el subsòl—, de la mateixa manera que també de les restes exhumades de la fossa de l'any 2008 va ser possible fer-ne un estudi de superposicions craniofacials,³⁵ a diferència de l'exhumació realitzada el 2004, en què aquest i altres estudis, per raons polítiques, no es van poder dur a terme.

En ambdues fosses es localitzaren nombrosos elements associats als esquelets. Aquest fet és sorprenent si més no a la del mas Puigvistós, atès que el testimoni

30. Per a ambdues referències citades: *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 301.

31. «L'àrea total de la fossa és de 5,03 m² i el seu perímetre de poc més de 10,2 m. La seva fondària variava entre els 20 i 30 cm en les seves parts nord i sud (en funció de si es pren com a referència el límit oriental o l'occidental, sempre més alt), on l'acumulació de cossos sobreposats era major, o els 10 a 20 cm en la central.» A: *Informe sobre l'actuació a la fossa de Gurb, Osona...*, op. cit., p. 40.

32. *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 299.

33. *Informe sobre l'actuació a la fossa de Gurb, Osona...*, op. cit., p. 44.

34. *Informe sobre l'actuació a la fossa de Gurb, Osona...*, op. cit., p. 31. Tot l'informe tècnic, de 25 pàgines, realitzat per Luis Avial de Cóndor Georadar, és reproduït a l'Annex 1 de l'Informe.

35. *Informe sobre l'actuació a la fossa de Gurb, Osona...*, op. cit., p. 27-28. Tot l'estudi, de 9 pàgines, realitzat per la Dra. Margarita Luna, Professora Titular de Medicina Legal i Forense de la Universitat de Barcelona, és reproduït a l'Annex 9 de l'Informe.

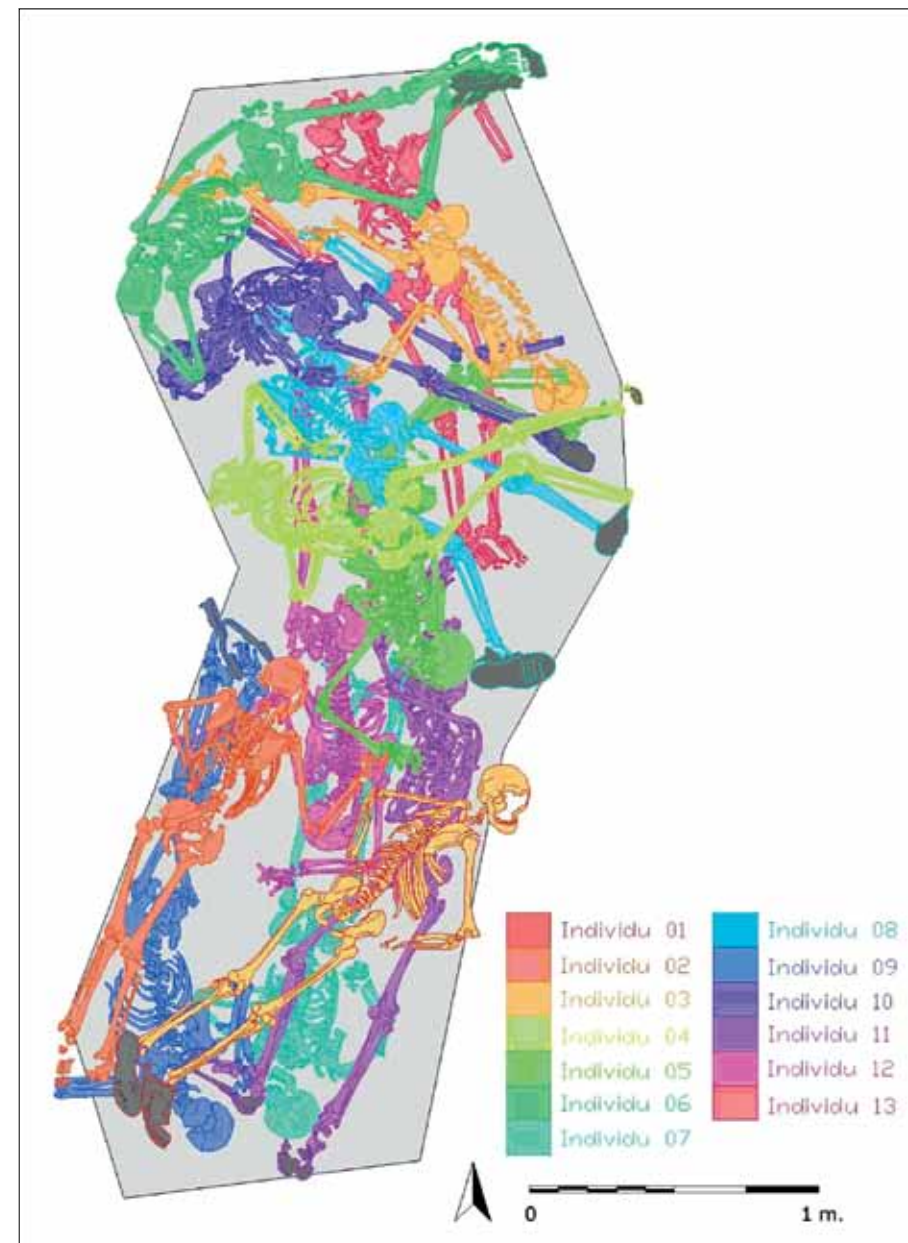

Figura 1. Font: Imatge facilitada per premsa de la Direcció General de la Memòria Democràtica i el Gabinet de Premsa de la UAB. Autoria: UAB.

de la padrina Maria va resultar gairebé en tot coincident entre el seu relat i les dades obtingudes un cop realitzada l'exhumació, i en canvi a la fossa es trobaren objectes que es considerà estrany que malgrat els saqueigs que sembla que els cossos patiren un cop morts, no fossin sostrets. Objectes com un rellotge de butxaca, un encenedor recarregable, un parell de navalles, utensilis diversos (coberts, plat, cantimplora, got), una ampul·la de farmàcia sencera³⁶ i diverses monedes. Aquests dos darrers elements es van fer analitzar pel Museu de la Farmàcia Catalana (Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona)³⁷ i pel Gabinet Numismàtic de Catalunya (MNAC),³⁸ respectivament, i aportaren la informació que la primera era una ampul·la de tintura de iode i que les monedes eren de diverses autoritats: Govern provisional, Ferran VI, Alfons XII, Alfons XIII i Napoleó III, fet que no deixa de ser curiós.

Comparativament, a Gurb es van localitzar pocs objectes: tres culleres, un llapis, una mina de llapis, una fulla de ferro, una funda de navalla, una agulla imperdible i un vidre porta-retrat. Però tant a Prats de Lluçanès com a Gurb es localitzaren diversos elements comuns: botons de baquelita, metàl·lics, de nacre, restes de botes, restes de tela, de cuir, cartutxeres, cremalleres... i molta munició. La munició, en ambdós casos, fou analitzada per especialistes en balística i criminologia del cos dels Mossos d'Esquadra, i les seves conclusions confirmen els fets coneguts respecte d'allò succeït al voltant dels soldats morts a les dues poblacions. El fet de poder analitzar-les detalladament permet contextualitzar-les amb els diversos estudis interdisciplinaris (històrics, arqueològics, antropològics, forenses) tot enriquint les possibilitats d'arribar a conclusions al més aproximades possible al que va succeir en els instants de la mort o just abans.

A Gurb bàsicament es localitzaren bales disparades i bales impactades, aquestes darreres causants de ferides, algunes d'elles mortals, així com cartutxos metàl·lics, fragments de beina i beines percutides, conclouent que: «Tots els objectes que s'han estudiat en aquest informe i que atès el seu estat es poden identificar o descriure, són cartutxos que pertanyen al calibre 7,92 x 57 (7,92 Màuser) i van ser fabricats a Alemanya i Àustria l'any 1937».³⁹ És, per tant, munició emprada per l'exèrcit rebel, que utilitzà aquest fusell però que sobretot rebé aquesta munició procedent dels països citats en gran nombre, fins a arribar als 257 milions de cartutxos d'aquest calibre enviats a l'exèrcit sollevant al llarg de tota la guerra.⁴⁰ D'aquesta manera els esquelets analitzats pels antropòlegs i els forenses confirmaven la memòria transmesa, atès que amb les restes òssies només es localitzà la munició que els havia

36. «Característiques: de vidre, 6 cm d'alçada aproximadament, 1 cc de capacitat aproximada.» A: *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 319.

37. *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 420.

38. *Idem*, p. 387-390.

39. *Informe d'elements balístics trobats a l'exhumació d'una fossa comuna de la Guerra Civil Espanyola a Gurb (Osona)*. Direcció General de la Policia. Seguretat Ciutadana. Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació. Generalitat de Catalunya. Tot l'informe, 35 pàgines, datat el 12 de desembre de 2008. Informe no publicat.

40. MANRIQUE, José María; MOLINA, Lucas. *Las Armas de la Guerra Civil española: el primer estudio global y sistemático del armamento empleado por ambos contendientes*. 1a ed. Madrid: La Esfera de los Libros, 2006, p. 83-84.

portat a la mort. Si havien tingut armes i les havien disparat no es preservà gairebé rastre de munició pròpia, atès que tal i com els familiars havien estat informats, van ser traslladats des de l'indret de la mort al lloc d'enterrament.

A Prats de Lluçanès l'anàlisi balística també va confirmar la memòria dels fets mantinguda per la família Arnó i la documentació històrica localitzada. Associats a les restes —en què d'alguna d'elles, sorprenentment, encara es va recuperar cabell humà tacat de sang—⁴¹ també es localitzaren bales disparades i bales impactades, però al costat dels esquelets també hi havia paquets de cartutxos, carregadors tipus pinta, un carregador circular de distribució radial i sobretot beines, centenars de beines. Els mossos concloueren que tota la munició era molt diversa, n'identificaren la procedència i pogueren establir l'arma de la qual procedien, sense que cap d'elles fos d'arma curta: «Atenent a la cartutxeria estudiada, han intervingut tres models d'armes: una metralladora Degtyaaryev DP-28, el fusell Rus Mosin-Negant i el fusell Màuser».⁴² Així, es pot concloure que els homes de Puigvistós foren soterrats en el mateix indret en què havien combatut, envoltats de les beines sobrants de la munició emprada per defensar-se en un combat en el qual havien utilitzat o bé fusells de repetició Mosin Negant o bé una metralladora Degtyaaryev DP-28, aleshores presents a la Guerra Civil espanyola provinents de la URSS,⁴³ un dels estats que va aportar armament a la República, i entre el molt que va enviar consten aquests fusells i metralladores.⁴⁴ Alhora, en localitzar-se un grup de cartutxos del calibre 7,92 x 57 Màuser, de fabricació alemanya, i altres de fabricació espanyola, es confirma que en el mateix indret foren disparats fusells amb cartutxeria emprada per l'exèrcit rebel, de la que els va ser enviada des d'Alemanya o de la fabricada a l'Espanya sota control dels sollevats.⁴⁵

41. *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 402. Tot l'informe, «Dictamen n°04/12197, Informe del Servicio de Criminalística. Análisis de pelos», realitzat per l'Institut Nacional de Toxicologia i Ciències Forenses, Ministeri de Justícia. 3 pàgines, datat el 2 de novembre de 2004. Informe no publicat.

42. *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 352. Tot l'Informe, realitzat per la Direcció General de Seguretat Ciutadana. Departament d'Interior. Generalitat de Catalunya. 34 pàgines, datat el 20 d'octubre de 2004. Informe no publicat.

43. «No hi ha data fixa de l'arribada de les metralladores DP a Espanya però sembla que van arribar a la tardor de 1936 i a l'octubre-novembre van passar a l'acció a la batalla de Madrid. Està provat documentalment que fins al 20 de desembre de 1936 s'havien rebut 90 DA (Variant de les DP per muntar en avions i cars de combat). El 7 de març de 1937 el vaixell Darro va desembarcar a Cartagena 1646 DP.» A: *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 351.

A la web <http://www.sbhac.net/Republica/Fuerzas/Armas/Infanteria/Subfusiles/Subfusiles.htm#Ligeras> s'informa de l'arribada de diversos carregaments d'aquesta metralladora: 3.11.1936, al vaixell *Kurs*, 150 metralladores; 5.3.1937, al vaixell *Darro*, 1.646, i el 7.2.1938, al vaixell *Bonifacio*, 1.350. [Consulta: juliol 2012].

44. MANRIQUE, José María; MOLINA, Lucas. *Las Armas de la Guerra Civil española: el primer estudio global y sistemático del armamento empleado por ambos contendientes...*, op. cit., p. 86 i 138-139.

45. «En el lado nacional quedaron las fábricas de Oviedo y, luego, Trubia; más tarde se ocupó la cartuchería de Toledo; con elementos de las mismas se creó la de armas de La Coruña y la de municiones de Palencia. La producción de La Coruña-Oviedo fue de 137.000 armas Mauser (calibres 7 y 7,92).» A: MANRIQUE, José María; MOLINA, Lucas. *Las Armas de la Guerra Civil española: el primer estudio global y sistemático del armamento empleado por ambos contendientes...*, op. cit., p. 83.

Però el que la memòria familiar no va retenir, o no va saber mai, fou que en Claudi abans de ser mort va ser apallissat. Ell i els altres executats. Seguint el relat de la padrina Maria, el turment abans de la seva mort degué ser vist pel nen de 12 anys i pel pare del mateix Claudi. La padrina, però, mai no va esmentar aquest fet. Potser mai no l'hi van explicar; potser la memòria va ser selectiva. No només en Claudi va rebre forts cops abans de ser mort. Tal i com les anàlisis antropològiques i forenses efectuades als esquelets van documentar, els soldats també en rebren: «Alguns d'aquests morts presenten els signes inequívocs d'haver patit traumatismes contusos. Tal és el cas de la fractura de la primera vèrtebra cervical del [esquelet] número 1; la fractura de tot el crani, les dues primeres vèrtebres cervicals i l'omòplat esquerre del número 2; traumatisme facial, en tronc i en les extremitats del número 4; la fractura del radi esquerre del número 5; la fractura del malar esquerre, omòplat esquerre i costelles homolaterals del número 6, i també el traumatisme facial del número 7. Algunes d'aquestes lesions podria haver-se produït després de rebre els trets, però la majoria són traumatismes o politraumatismes per agressió amb agents contundents. Alguns poden haver causat la mort o quasi, com el cas del número 2».

El Dr. Lluís Guerrero tenia raó en afirmar que no hi havia hagut pietat. No podem saber amb absoluta certesa, malgrat el dietari esmentat que així ho testifica, si després d'una dura batalla com la que està documentada a Prats —i poc estudiada— es van executar els soldats republicans. No podem saber del cert si aquests estaven ferits i van ser apallissats i morts; o bé si estant il·lesos van ser turmentats amb cops i després els dispararen... Resulta molt difícil fixar la successió dels fets. Però sí podem saber que no moriren pels cops rebuts, sinó pels impactes de diverses bales: «A banda de les bales trobades en regions toràciques, alguns esquelets palesen diversos impactes i trajectòries balístiques. Tal és el cas del número 1, amb impacte en regió púbica que després travessa el sacre. També del número 3, que en presenta un al cap (de gràcia?), amb entrada per sota l'orella esquerra i sortida per parietal dret; i un altre tret a la part dreta del tòrax amb entrada per cara anterior i impacte en costelles i omòplat. O el cas del número 4, amb impacte d'entrada per cara posterior del sacre, i sortida per regió pubiana; també el número 5 té un tret al sacre amb entrada posterior. El número 6 té un tret amb entrada per cara anterior de l'abdomen i destrucció de les vèrtebres D10, D11 i D12. El número 7 té tres impactes, un al coll anatòmic del fèmur esquerre amb entrada posterior, un altre a la regió cervical amb impacte a l'angle goníac de la mandíbula, i un de gràcia al parietal dret».⁴⁶ No foren, per tant, *afusellats*. És a dir, no foren col·locats davant d'un escamot de soldats que els disparés directament al tors per tal de tenir una mort ràpida.

En la conversa mantinguda amb el Dr. Guerrero aquest es decantava per dues possibilitats en la correlació dels fets. En la primera els soldats haurien estat encerclats i, un cop copats, haurien rebut les contusions. Tot seguit, ja colpejats, haurien pogut rebre els impactes a l'abdomen, que fereixen, sense intenció de matar sinó de fer patir. Posteriorment haurien rebut els impactes toràcics, ara ja sí buscant la mort dels individus per, finalment, disparar el tret de gràcia. L'altra possibilitat és

46. Les dues cites són de *La fossa de Puigvistós (Prats de Lluçanès, Osona). Prova pilot del Govern Català sobre l'exhumació de cossos de la Guerra Civil...*, op. cit., p. 297-298.

que els soldats rebels en anar-se aproximant als republicans desapareixin —volent o no— a la panxa d'aquests (impactes abdominals) i en haver-los guanyat la posició, ferits a terra, els colpegessin produint-los traumatismes per, finalment, disparar al tòrax amb la intenció de matar, i posteriorment el tret de gràcia (fig. 2).

A Gurb els estudis antropològics i forenses⁴⁷ també van poder determinar les causes de les morts i les fractures *perimortem* dels soldats, és a dir, els signes de violència exercits directament sobre aquests en un moment proper a la mort en siguin o no la causa. El dibuix reproduït⁴⁸ és gràfic respecte als impactes que els soldats van patir, on destaca el fet que la majoria d'ells tenen més d'un tret rebut, arribant en algun cas, com el de l'esquelet número 13, a tenir fins a «14 lesions per impacte de projectil d'arma de foc». De les 13 víctimes, l'informe final de l'exhumació afirma que «En tots els casos la causa fonamental de mort són lesions per projectil d'arma de foc que causaren lesions diverses a diversos nivells: cranioencefàlic, facial, toràcic, a les extremitats, etc.», però hi ha dos aspectes de les anàlisis de les restes exhumades a Gurb que voldríem destacar (fig. 3).

Per una banda, el fet que malgrat que no podem saber si eren trets de gràcia, i per tant entrem en l'àmbit de l'especulació, sobresurt la circumstància que els onze cranis analitzats tenen impactes de bala. Igual que a Puigvistós, no és possible conèixer la successió dels fets, però no podem deixar de preguntar-nos si la mort els fou causada pels trets rebuts al tors o les cames o bé pel rebut al cap, i quins foren els primers que els impactaren. La lògica ens porta a considerar que si el primer tret rebut fou el del cap els altres eren superflus; si, en canvi, els primers foren els de la resta del cos, fet que és fàcil que succeís en un context de batalla com el que es donà, els trets al cap haurien de ser, efectivament, de gràcia.

L'altra qüestió destacable és la causa de la mort de l'esquelet número 4. En l'Informe s'hi especifiquen les diverses lesions patides per l'individu, fins a 5, que el portaren a la mort, on s'arriba a la conclusió que el tret rebut pel soldat fou d'escopeta⁴⁹ i, tal i com es pot veure en el dibuix, l'escopeta era de perdigons. Les

47. Vegeu les dues publicacions existents al respecte: MALGOSA, Assumpció (et al.). «La antropologia forense al servicio de la justicia y la historia: las fosas de la Guerra Civil». *Cuadernos de Medicina Forense* [Sevilla], núm. 16 (1-2) (2010), p. 65-79; SUBIRANA DOMÈNECH, Mercè (et al.). «Estudio medico forense de una fosa de la guerra Civil española (1936-1939) en Gurb, Barcelona». *Boletín Galego de Medicina Legal e Forense* [Verín-Ourense], núm. 18 (gener 2012), p. 89-99.

48. Publicat a MALGOSA, Assumpció (et al.). «La antropología forense al servicio de la justicia y la historia: las fosas de la Guerra Civil»... op. cit., p. 73, publicat i consultable en línia a: <http://scielo.isciii.es/pdf/cmfv/v16n1-2/revision7.pdf> [consulta: agost 2012].

49. «Esquelet 4: (...) Lesió 1: Fractura comminuta de crani i massís facial més evident a lateral esquerre, associada a fragments metàl·lics arrodonits de 0,2 cm a 0,4 cm de diàmetre, atribuïble a lesió per tret d'escopeta. Trajectòria de esquerra a dreta. Lesió 2: Fragmentació de la primera vèrtebra cervical per impacte de projectils d'arma de foc. Lesió relacionada amb la lesió número 1. Lesió 3: Projectil oxidat arrodonit de 0,5 cm de diàmetre adherit a zona interna de lateral esquerre d'arc neural de cinquena vèrtebra cervical. Lesió relacionada amb les lesions 1 i 2. Projectils arrodonits de 0,5 cm o inferior de diàmetre a terç proximal d'húmer i cara posterior, terç distal de radi drets. Lesió 4: Defecte ossi en semilluna a marge lateral de metàfisi húmer esquerre per pas de projectil d'arma de foc, trajectòria obliqua de baix a dalt, de medial a lateral, i de darrera a davant. Lesió 5: Fractura diafisària comminuta de 1,2,3 metacarpians drets. No és possible establir un mecanisme d'aquesta lesió.» A: *Informe sobre l'actuació a la fossa de Gurb, Osona...*, p. 49. Tot l'estudi dels esquelets, de 187 pàgines, és reproduït a l'Annex 4 de l'Informe.

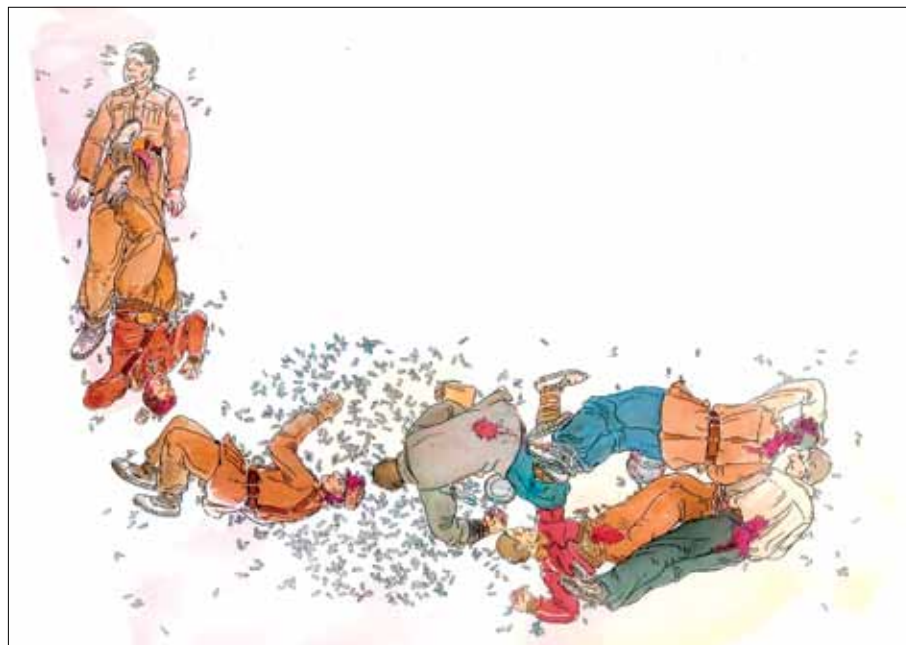
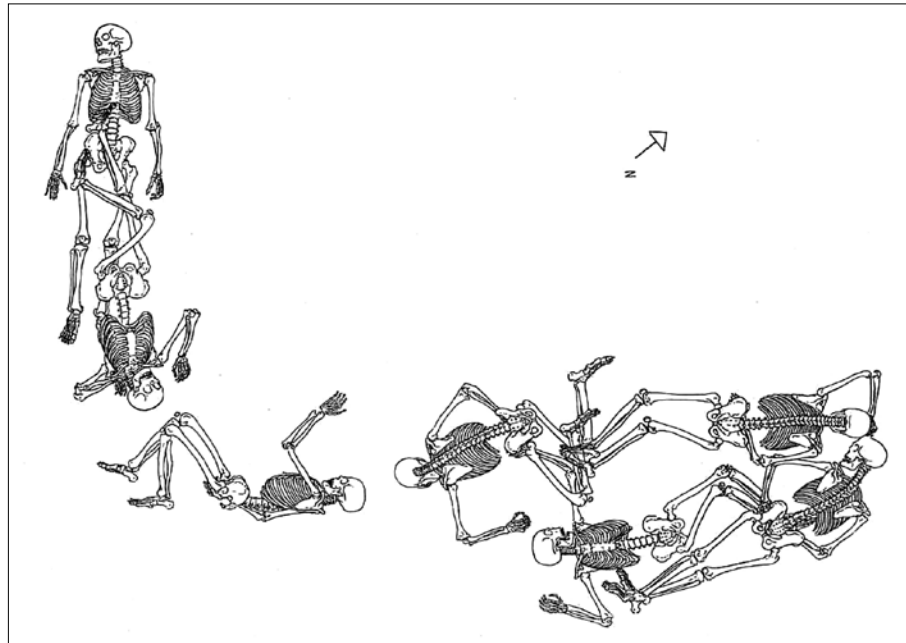

Figura 2. Font: GENERALITAT DE CATALUNYA. *Dossier de premsa sobre l'obertura de la fossa de mas Puigvistós, a Prats de Lluçanès*. [en línia] Barcelona, 2004. <http://www.naciodigital.cat/osona/arxiuspdf/FossaDossier.pdf>. Autor: Francesc Riart.

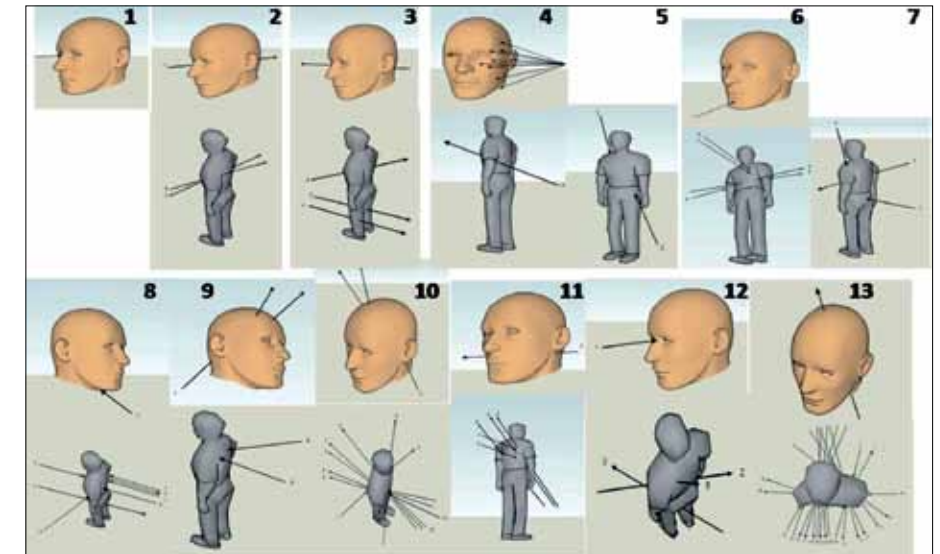

Figura 3. Imatge extreta de MALGOSA, Assumpció (et al.). «La antropologia forense al servicio de la justicia y la historia: las fosas de la Guerra Civil». *Cuadernos de Medicina Forense* [Sevilla], núm. 16 (1-2) (2010), p. 73, en línia a <http://scielo.isciii.es/pdf/cmfv/v16n1-2/revision7.pdf> [consulta: agost 2012].

tropes rebels, a tres mesos d'acabar la guerra, a pocs dies d'arribar a la frontera amb França i ocupar del tot Catalunya, després de més de dos anys de conflicte armat, de totes les armes i municions que utilitzaven cap no era de caça. L'ús d'una escopeta de perdigons estava molt fora de lloc en aquelles circumstàncies i, un cop més, només podem especular: malgrat les possibilitats d'ús d'armament de combat podria ser que algun soldat l'utilitzés, tot i que no tindria gaire sentit atès que al costat de fusells llargs de repetició una escopeta de caça no és gaire útil ni per defensar-se ni per atacar. Una altra opció és que l'escopeta no fos de cap militar, sinó d'un civil que s'unís en algun moment a les tropes ocupants. Algun veí d'una població propera o un emboscador de la zona, fet que voldria dir que va participar en la mort dels soldats a Gurb malgrat la seva condició de civil.

Són dues hipòtesis, aquestes i les que es refereixen a Prats de Lluçanès, que seran difícils de verificar, però que, si més no, després d'una acurada excavació arqueològica, mercès a l'exhumació i als estudis antropològics i forenses efectuats de forma paral·lela, permeten conèixer uns fets dels quals, si no fos per aquests esquelets, no en quedaria cap altre testimoni.